

Naprawienie szkody i rekompensata finansowa dla pokrzywdzonego w węgierskim postępowaniu karnym

Prawa pokrzywdzonego w dzisiejszym prawie karnym są coraz istotniejszym zagadnieniem. Również w węgierskim ustawodawstwie i nauce prawa karnego problem ten został dostrzeżony i co za tym idzie, coraz częściej wprowadza się do porządku prawnego instytucje, które mają zagwarantować pokrzywdzonemu jak najszerze uprawnienia, w tym sposoby, dzięki którym jego szkoda wywołana przestępstwem zostanie naprawiona.

Wśród tych rozwiązań wskazać trzeba cztery instytucje:

- mediację;
- zawieszenie wniesienia aktu oskarżenia (ang. *postponement of the indictment*);
- powództwo adhezyjne w ramach procesu karnego;
- kompensatę wypłacaną przez państwo.

Mediacja

Węgierskie prawo karne przywiązuje obecnie bardzo dużą wagę do kwestii wynagrodzenia cierpienia ofiary wyrządzonych jej przestępstwem, jak też do czynnego żalu (ang. *active regret*)¹ sprawcy czynu zabronionego. Mediacja gwarantuje połączenie tych dwóch spraw.

Mediacja pojawiła się w węgierskiej procedurze karnej 1 stycznia 2007 roku, wraz z wejściem w życie ustawy CXXIII z 2006 r. o mediacji w sprawach karnych². Zgodnie z art. 2 tej ustawy mediacja oznacza próbę rozwiązania konfliktów wynikających z przestępstwa

¹ Należy w tym miejscu podkreślić, że pojęcie *active regret* nie może być utożsamiane z czynnym żalem znanym z art. 15 i 23 polskiego kodeksu karnego. W tym wypadku pojęcie to należy rozumieć jako żal sprawcy po popełnieniu przestępstwa i tym samym jego chęć do naprawienia wyrządzonych przez niego szkód, czyli czynny żal w rozumieniu m.in. art. 53 § 2 i 60 § 2 polskiego kodeksu karnego.

² 2006. évi CXXIII. törvény a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről (ustawa mediacyjna, u.m.); ustawa ta jest implementacją Decyzji Ramowej Rady z dnia 15 marca 2001 r. w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym (2001/220/WSiSW).

poprzez wynegocjowanie rozwiązania – potwierdzone na piśmie – między ofiarą i sprawcą przestępstwa, pod nadzorem kompetentnej osoby trzeciej (mediatora) niezależnej od sądu rozpatrującego daną sprawę, jak i od prokuratora, co pomoże zmniejszyć negatywne konsekwencje przestępstwa i wpłynie pozytywnie na sprawcę, żeby w przyszłości mógł on postępować zgodnie z prawem.

Mediacja ma opierać się na trzech podstawowych założeniach: po pierwsze ma wzmacniać sens odpowiedzialności sprawcy przestępstwa, po drugie – łagodzić ujemne następstwa przestępstwa, które dotyczą ofiarę, i po trzecie – zmierzać do pojednania sprawcy z pokrzywdzonym¹.

Mediacja ma być alternatywnym dla kary rozwiązaniem w sytuacji, gdy ktoś dopuścił się mniej poważnego przestępstwa. Jest ona szybsza i tańsza od normalnego procesu i pozwala stronom na większą aktywność, czyniąc z nich równych partnerów². Jednakże trzeba podkreślić, że najistotniejszym aspektem mediacji i czynnego żalu sprawcy w węgierskim prawie karnym są wola i oczekiwania pokrzywdzonego przestępstwem – szybkość procedury schodzi tu na drugi plan.

Postępowanie mediacyjne może rozpocząć się tylko za zgodą zarówno pokrzywdzonego, jak i sprawcy. Zgoda ta może być w każdym momencie cofnięta (art. 7 u.m.).

Jak zostało wspomniane, tylko sprawca mniej poważnych przestępstw może skorzystać z dobrodziejstw płynących z mediacji. Zgodnie z art. 221/A w.p.k.³ do takich przestępstw zalicza się przestępstwa przeciwko innym osobom (rozdział XII, tytuł I i III, w.k.k.⁴), przestępstwa komunikacyjne (rozdział XIII w.k.k.) oraz przestępstwa przeciwko mieniu (rozdział XVIII w.k.k.), za które grozi kara do pięciu lat pozbawienia wolności. Dalsze obostrzenia w tej kwestii wprowadza kodeks karny w art. 36, który stanowi, że sprawca przestępstwa (z w/w katalogu) zagrożonego karą do trzech lat pozbawienia wolności w wypadku pozytywnej mediacji nie ponosi odpowiedzialności karnej, natomiast sprawcy przestępstw zagrożonych karą powyżej trzech lat pozbawienia wolności (do pięciu), którzy porozumieili się z pokrzywdzonym w drodze mediacji, będą mogli skorzystać jedynie z instytucji nielimitowanego złagodzenia kary. W żadnym wypadku z dobrodziejstw wynikających z mediacji nie będą mogli skorzystać sprawcy, którzy działali w warunkach powrotu do przestępstwa, popełnili przestępstwo w związku z działalnością w zorganizowanej grupie przestępczej, spowodowali swoim czynem śmierć ofiary⁵ popełnili umyślne przestępstwo w czasie okresu próby, wynikającego z warunkowego zawieszenia wykonania kary, warunkowego przedterminowego zwolnienia lub warunkowego umorzenia postępowania, bądź też w sytuacji, gdy popełnili umyślne przestępstwo po tym, jak zostali skazani na

¹ E. Hatvani, Victim – Offender Mediation in Hungary, Paper from „Improving Citizenship & Restoring Community”, the 10th International Institute for Restorative Practices World Conference, 7–9 November 2007, Budapest 2007, p. 1.

² MEDIATION., We create balance. From 2007 also in criminal procedures – brochure published by Central Office of Justice, http://www.kih.gov.hu/data/cms8592/Brochure_about_penal_mediation.pdf.

³ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (węgierska procedura karna, w.p.k.).

⁴ 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről (węgierski kodeks karny, w.k.k.).

⁵ Rozwiązanie to jest spowodowane względami społecznymi, nie prawnymi – społeczeństwo węgierskie nie zaakceptowałoby sytuacji, w której np. sprawca śmiertelnego wypadku komunikacyjnego nie zostałby za swój czyn odpowiednio ukarany.

karę pozbawienia wolności i jeszcze nie skończyli jej odbywać. Ostatnim warunkiem, jaki musi spełnić sprawca chcący skorzystać z mediacji, jest przyznanie się do popełnienia zarzucanego mu czynu.

W wypadku, gdy warunki z art. 36 w.k.k. zostały spełnione, tzn. oskarżony przyznał się do popełnienia zarzucanego mu czynu, oskarżony i pokrzywdzony zgodzili się na postępowanie mediacyjne, a charakter popełnionego przestępstwa, okoliczności jego popełnienia i osoba sprawcy⁶ wskazują, że nie ma potrzeby kierowania sprawy do sądu lub też istnieje przekonanie, że sąd weźmie pod uwagę żal oskarżonego, łagodząc wymiar kary, prokurator zawiesza postępowanie na okres do 6 miesięcy i kieruje sprawę do mediacji. Warto w tym miejscu zauważyć, że prokurator może to zrobić zarówno na wniosek którejś ze stron, jak i z urzędu, oczywiście pod warunkiem, że strony wyrażą na to zgodę (por. art. 221/A w.p.k.).

Obecnie mediacja może rozpocząć się zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i w postępowaniu sądowym – zarówno w I, jak i w II instancji (por. art. 6 lit. a u.m. w zw. z art. 221/A ust. 3 w.p.k. oraz art. 6 lit. b u.m. w zw. z art. 266 ust. 3 lit. c w.p.k.). Praktyka pokazuje, że możliwość prowadzenia mediacji na każdym etapie procesu jest wykorzystywana przez obrońców jako „narzędzie procesowe” – często zdarza się, że po przegranej sprawie w pierwszej instancji prawnicy doradzają swoim klientom, aby rozpoczęli mediację. W związku z tym projekty nowelizujące ustawy karne zakładają ograniczenie możliwości rozpoczęcia postępowania mediacyjnego do momentu przed wniesieniem przez prokuratora aktu oskarżenia⁷.

Mediację prowadzi kurator sądowy, posiadający odpowiednie kwalifikacje w tym zakresie, lub też adwokat zarejestrowany przez państwową służbę kuratorską (ang. *national probation service*) (art. 3 ust. 1 u.m.).

Ustawa mediacyjna posługuje się zasadami równości stron oraz poufności⁸.

Pierwsza z tych zasad oznacza, że zarówno pokrzywdzony, jak i sprawca w czasie postępowania mediacyjnego mają zagwarantowane te same uprawnienia. Mogą zatem cofnąć swoją zgodę na mediację (art. 7 ust. 1 u.m.), korzystać w jej czasie z pomocy prawnika (art. 7 ust. 2 u.m.), czy też przyprowadzić na sesję mediacyjną po maksymalnie dwie dodatkowe osoby, które mogą działać w ich imieniu (art. 7 ust. 3 u.m.).

Dруга zasada gwarantuje, że wszystko, co zostanie powiedziane w czasie sesji mediacyjnej, pozostanie między osobami w niej uczestniczącymi a mediatorem i nie może zostać wykorzystane jako dowód w toczącej się sprawie, z powodu której mediacja została rozpoczęta (art. 13 ust. 5 u.m., art. 221/A ust. 5 w.p.k.). Istnieją dwa wyjątki od tej zasady dotyczące protokołu sporządzanego przez mediatora, który to dokument zawiera szereg formalnych informacji (takich jak nazwiska stron, czas rozpoczęcia i zakończenia mediacji,

⁶ Angielskie tłumaczenie art. 221/A ust. 3 lit. d w.p.k. posługuje się zwrotem *the person of the accused*. Wydaje się, że najpełniej znaczenie tego sformułowania oddałaby konstrukcja art. 66 § 1 polskiego kodeksu karnego, a mianowicie: „postawa sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste oraz dotychczasowy sposób życia”.

⁷ Ma to być zasada, od której będą jednak istniały wyjątki pozwalające na rozpoczęcie mediacji przed sądem I instancji (gdy sprawca przyznał się do zarzucanego mu czynu już we wcześniejszej fazie postępowania), a nawet na etapie wykonywania orzeczenia.

⁸ E. Hatvani, *Victim – Offender Mediation in Hungary...*, op. cit., p. 3.

sygnatura sprawy itp.) (art. 16 u.m.) oraz treść ugody będącej efektem mediacji, o ile oczywiście dojdzie do jej zawarcia między stronami (art. 13 u.m.).

Co interesujące, ustawa mediacyjna nie przewiduje obowiązku przeprowadzenia bezpośredniego spotkania pokrzywdzonego i oskarżonego, nakładając tym samym na mediatora obowiązek pośredniczenia między stronami, co ma im gwarantować większą swobodę w prowadzeniu negocjacji (art. 11 ust. 2 u.m.). Ustawa nie przewiduje też żadnej szczególnej formy, jaką powinny zachować strony, przedstawiając swoje stanowiska – mogą to zatem robić zarówno ustnie, jak i na piśmie.

Jednak niezależnie od tego, czy mediacja była prowadzona bezpośrednio między stronami, czy też na odległość, strony muszą spotkać się w momencie podpisywania ugody.

Ugoda zawarta w wyniku przeprowadzonej mediacji musi zawierać ustalenia dotyczące kompensaty, a także rozstrzygnięcie co do kosztów (art. 13 ust. 2 u.m.). Zgodnie z zasadami koszty postępowania mediacyjnego ponosi oskarżony, jednakże strony mogą postanowić odmiennie (art. 17 u.m.)⁹. Ugoda musi zostać zatwierdzona przez sąd bądź prokuratora. Na postanowienie zatwierdzające ugodę nie przysługuje środek odwoławczy.

Ustawa pozostawia pełną swobodę stronom co do sposobu kompensaty – naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem może nastąpić zarówno w formie rekompensaty finansowej (może to być jedna suma lub kwota wypłacana w ratach), jak i w każdej innej formie, o ile nie kłóci się ona z zasadami prawa i moralności i jest obiektywnie racjonalna (art. 13 ust. 1 i 3 u.m.). W większości przypadków ugody zawierają postanowienia dotyczące przeprosin dla pokrzywdzonego oraz nakładają obowiązek wypłacania przez oskarżonego odszkodowania. Zdarzają się jednak inne przykłady restytucji, wśród których warto wymienić obowiązek pomalowania przez nieletnich ściany, która została przez nich zniszczona, wykonywania przez sprawców prac domowych lub ogrodowych w czasie, gdy pokrzywdzony przechodził leczenie związane z obrażeniami poniesionymi w wyniku popełnionego przestępstwa, czy też prośbę pokrzywdzonego, aby oskarżony poddał się leczeniu odwykowemu lub też rozpoczął terapię psychiatryczną¹⁰.

Mediacja szybko zyskała dużą popularność i jest szeroko stosowana przez węgierskie organy wymiaru sprawiedliwości. W okresie od 1 stycznia 2007 do końca czerwca tego samego roku 1027 spraw zostało skierowanych do postępowania mediacyjnego, a liczba takich spraw rosła z miesiąca na miesiąc. 900 (87,6%) spraw dotyczyło dorosłych oskarżonych, zaś 127 (12,4%) nieletnich. Warto zauważyć, że odsetek spraw dotyczących nieletnich oraz kobiet (166 spraw, co stanowi 16,3%) skierowanych do mediacji jest wyższy niż ich odsetek w generalnych statystykach kryminalnych. Najczęściej do mediacji trafiały sprawy dotyczące kradzieży (307 spraw), przemocy (133) oraz wypadków komunikacyjnych skutkujących ciężkim uszczerbkiem na zdrowiu (189)¹¹. W pierwszej połowie 2008 roku

⁹ Twierdzenie to zostało oparte na podstawie angielskiego tłumaczenia węgierskiej ustawy mediacyjnej dostępnego pod adresem www.euforumrj.org/readingroom/Countries/Hungary/Hungarian%20Mediation%20Act.pdf. Można jednak znaleźć informacje (E. Hatvani, *Victim – Offender Mediation in Hungary...*, op. cit., p. 3; *MEDIATION. We create balance...*, op. cit., p. 2), że postępowanie mediacyjne na Węgrzech jest bezpłatne, czego niestety autor nie może potwierdzić ze względu na brak innego tłumaczenia ustawy niż wspomniane powyżej.

¹⁰ E. Hatvani, *Victim – Offender Mediation in Hungary...*, op. cit., p. 4.

¹¹ *Ibidem*, p. 4.

1587 spraw trafiło do postępowania mediacyjnego, z czego 174 sprawy dotyczyły nieletnich. 81% spraw zakończyło się zawarciem ugody między pokrzywdzonym a oskarżonym, z czego 90,6% porozumień zostało wypełnionych. Jednocześnie należy zauważyć odmienną tendencję niż w tym samym okresie w roku 2007 – liczba postępowań mediacyjnych spadała z miesiąca na miesiąc¹².

Obowiązki sprawcy wynikające z ugody zawartej w toku mediacji nie mogą być przedmiotem skargi cywilnej, co oznacza, że pokrzywdzony nie ma możliwości pozwania sprawcy z powodu niewykonywania przez niego postanowień ugody (art. 14 ust. 2 u.m.). Obecnie pojawiają się jednak postulaty wprowadzenia takiej możliwości. Nic nie stoi na przeszkodzie wytoczeniu powództwa cywilnego o naprawienie szkody, która powstała w wyniku czynu zabronionego, jednakże jest to zupełnie niezależne od postępowania mediacyjnego i jest przedmiotem prawa cywilnego.

Co ciekawe, węgierskie prawo karne nie przewiduje środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody i nie znosi się na to, żeby w najbliższym czasie środek taki się pojawił. Doktryna podkreśla bowiem znaczenie mediacji i jej pozytywny wpływ na społeczeństwo, co skutkuje dążeniami obecnej polityki kryminalnej do jak najszerzego jej rozprzestrzenienia¹³. Oznacza to, że nie ma możliwości zmuszenia sprawcy (w procedurze karnej) do kompensacji na rzecz pokrzywdzonego (poza wyjątkami opisanymi poniżej). Działa to jednak w dwie strony – pokrzywdzony także nie ma obowiązku zgadzania się na kompensatę w drodze mediacji. Zdarzają się sytuacje, gdy pokrzywdzeni nie chcą pojednać się ze sprawcą i chcą jego ukarania – w takim przypadku sprawca nie może skorzystać z dobrodziejstwa czynnego żalu. Jednakże sprawca zawsze może naprawić wyrządzoną przez siebie szkodę, czyli także poza postępowaniem mediacyjnym, co niewątpliwie będzie miało wpływ na wymiar orzeczonej wobec niego kary.

Sprawa zakończona zawarciem ugody w wyniku mediacji jest objęta zasadą *res iudicata*, o ile postępowanie mediacyjne zostało zawarte przed sądem. Ma to istotne znaczenie w sytuacji, gdy sprawca nie wywiązuje się z nałożonych na niego obowiązków i np. przestaje płacić zasądzone odszkodowanie. W takiej sytuacji, gdy ugoda została zawarta przed prokuratorem, może on zawsze wznowić postępowanie, gdyż nie korzysta ona z zasady powagi rzeczy osądzonej. Odnośnie do postępowania sądowego – w przygotowywanym właśnie projekcie zmian w prawie karnym przewiduje się, że zamknięcie postępowania będzie na pewien okres zawieszane¹⁴, żeby dać czas sprawcy na wywiązanie się z ciążących na nim obowiązków.

Mediacja może być przeprowadzana tylko raz w danym postępowaniu¹⁵, co oznacza, że w razie jej fiaska nie istnieje możliwość – w późniejszym terminie – podjęcia kolejnej

¹² Beszámoló: A Pártfogó Felügyelõ Szolgálat 2008. elsõ félvi, közvetítõ ügyekben megvalósított feladatairól, http://www.kih.gov.hu/data/cms15547/Beszamolo_mediacio_2008Ifellev.pdf.

¹³ Wynika to z faktu, że dla węgierskiej polityki kryminalnej nie liczy się tylko fakt naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem (kompensata), ale ważny jest również żal sprawcy i jego pojednanie z pokrzywdzonym.

¹⁴ Okres zawieszenia będzie wynosił prawdopodobnie 5 lat.

¹⁵ *MEDIATION. We create balance*, p. 2.

próby pojednania (w tej formie) między sprawcą a pokrzywdzonym. Niepowodzenie postępowania mediacyjnego powoduje prowadzenie sprawy w zwykłym trybie.

Zawieszenie wniesienia aktu oskarżenia

W węgierskim prawie karnym instytucja naprawienia szkody wynikłej z popełnienia przestępstwa pojawia się także w sytuacji stosowania przez prokuratora zawieszenia wniesienia aktu oskarżenia (ang. *postponement of the indictment*), które w swej istocie jest zbliżone do polskiego warunkowego umorzenia postępowania. Zawieszenie to zostało wprowadzone do węgierskiego ustawodawstwa w 1990 roku w sprawach nieletnich, a w roku 1999 rozszerzono je na wszystkich sprawców¹⁶.

W sytuacji, gdy przestępstwo zagrożone jest maksymalnie karą 3 lat pozbawienia wolności (w wypadku nieletnich 5 lat), prokurator może zawiesić wniesienie aktu oskarżenia i nałożyć na oskarżonego określone obowiązki, wśród których można wymienić:

- naprawienie w całości bądź w części wyrządzonej pokrzywdzonemu przestępstwem szkody poprzez wypłacenie kompensaty;
- naprawienie powstałej w wyniku czynu zabronionego szkody w inny sposób;
- zobowiązanie do wypłacenia nawiązki na określony cel bądź też do pracy społecznie użytecznej;
- poddanie się leczeniu psychiatrycznemu bądź kuracji odwykowej.¹⁷

Prokurator przed wydaniem postanowienia o zawieszeniu oskarżenia musi uzyskać zgodę sprawcy i pokrzywdzonego. Ponadto powinien wysłuchać strony celem ustalenia formy, w jakiej szkoda zostanie naprawiona – finansowej czy też innej. Nie można nałożyć na oskarżonego obowiązku naprawienia szkody w sytuacji, gdy nie zgodzi się na to pokrzywdzony¹⁸.

Prokurator może również zwrócić się do kuratora sądowego (przed wydaniem postanowienia) o sporządzenie opinii zawierającej w szczególności informacje dotyczące zdolności sprawcy do wywiązania się z nałożonych na niego obowiązków, jego woli do wypełnienia zobowiązań oraz zgody pokrzywdzonego na restytucję.¹⁹ Jak widać, mimo że jest tu mowa o obowiązkach (ang. *duties*), oskarżony musi zgodzić się na ich nałożenie, co w praktyce oznacza – odnośnie naprawienia szkody – wyrażenie przez niego czynnego żalu.

Okres zawieszenia może wynosić od roku do dwóch lat, w czasie którego oskarżony pozostaje pod dozorem kuratora. Po upływie tego okresu postępowanie umarza się²⁰.

¹⁶ E. Róth, *The Prosecution Service Function within the Hungarian Criminal Justice System*, Published online: 24 July 2008, Springer Science + Business Media B.V. 2008, p. 299.

¹⁷ I. Görgényi, *Restorative justice in criminal matters and the Hungarian victim's position*, Papers presented at the Third Conference of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice „Restorative Justice in Europe: Where are we heading?”, Budapest, 14–16 October 2004, p. 4; E. Róth, *The Prosecution Service Function...*, *op. cit.*, p. 300.

¹⁸ I. Görgényi, *Restorative justice in criminal matters...*, *op. cit.*, p. 4.

¹⁹ *Ibidem*, p. 4.

²⁰ *Ibidem*, p. 5.

Węgierska procedura karna zna specjalny przypadek obligatoryjnego zawieszenia oskarżenia w sytuacji przestępstwa niealimentacji, gdy przewiduje się, że sprawca wywiąże się ze swojego obowiązku. Rozwiązanie to jest uzasadnione tym, że znacznie ważniejsze dla osoby uprawnionej jest otrzymanie należnych jej pieniędzy niż dla państwa ukaranie sprawcy. Zawieszenie takie może nastąpić zarówno na etapie postępowania przygotowawczego, jak i sądowego²¹.

Instytucja warunkowego zawieszenia postępowania nie jest zbyt popularna w praktyce. W 2005 roku prokuratorzy zawiesili tylko 4,2% spraw, które do nich dotarły. W sprawach nieletnich odsetek ten wynosił 8,2%. Liczba ta jest o wiele mniejsza niż pierwotnie oczekiwano. Znacznie częściej prokuratorzy umarzają postępowania, jednocześnie, udzielając sprawcy nagany, albo kierują sprawę do uproszczonego postępowania sądowego²².

Powództwo adhezyjne w ramach procesu karnego

Kolejnym sposobem, w jaki pokrzywdzony może dochodzić odszkodowania od sprawcy przestępstwa w postępowaniu karnym, jest wytoczenie przeciwko niemu powództwa adhezyjnego.

Powód cywilny (ang. *private party*²³) to pokrzywdzony przestępstwem, który chce dochodzić roszczeń cywilnych w postępowaniu karnym (por. art. 54 w.p.k.). Roszczenie to musi pozostawać w związku z czynem będącym przedmiotem oskarżenia²⁴.

„Z roszczeniem cywilnym można wystąpić w okresie od dnia rozpoczęcia postępowania karnego do dnia, w którym odbywa się posiedzenie sądu w sprawie wydania wyroku w pierwszej instancji²⁵”.

„Ponadto oprócz odszkodowania za rzeczywistą szkodę osoba prywatna [powód cywilny – przyp. autor] może dodatkowo ubiegać się o odszkodowanie z tytułu utraty zysku lub korzyści, poniesionych wydatków i honorarium pełnomocnika²⁶”.

Powód cywilny musi udowodnić istnienie szkody, w związku z którą występuje z roszczeniem. „W toku postępowania osoba prywatna [powód cywilny – przyp. autor] może, za pozwoleniem sądu, zadawać bezpośrednio pytania oskarżonemu i świadkom²⁷”. Powód cywilny, poza prawami związanymi z powództwem adhezyjnym, może oczywiście korzystać z uprawnień, które przysługują mu z tytułu bycia pokrzywdzonym²⁸.

²¹ E. Róth, *The Prosecution Service Function...*, op. cit., p. 300–301.

²² *Ibidem*, p. 300–301.

²³ Zgodnie z tłumaczeniem dostępnym na stronach internetowych Komisji Europejskiej (http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_hun_pl.htm) zwrot *private party* powinien być tłumaczony jako „osoba prywatna”, jednakże trzeba dojść do wniosku, że tłumaczenie to nie jest adekwatne do polskiej systematyki prawa karnego, co wynika zapewne z nieznamości jej przez tłumacza.

²⁴ E. Róth, *The Prosecution Service Function...*, op. cit., p. 307.

²⁵ Odszkodowania dla ofiar przestępstw – Węgry, http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_hun_pl.htm, pkt 1.2.

²⁶ *Ibidem*, pkt 1.4.

²⁷ Odszkodowania dla ofiar przestępstw – Węgry, http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_hun_pl.htm, pkt 1.6.

²⁸ I. Görgényi, *Restorative justice in criminal matters...*, op. cit., p. 5.

W postępowaniu adhezyjnym zarówno karne, jak i cywilne aspekty danej sprawy są rozstrzygane przez sąd karny w czasie jednego procesu. Rodzi to pewne problemy praktyczne ze względu na różnice pomiędzy tymi dwoma gałęziami prawa – zarówno w sferze materialnej, jak i procesowej²⁹. Dlatego też możliwe jest przekazanie powództwa adhezyjnego do rozpatrzenia w innej procedurze (z reguły cywilnej). Z prawa tego często korzystają sędziowie sądów karnych, nawet w sytuacji, gdy w procedurze karnej zostanie ustalona podstawa prawna i wysokość roszczenia cywilnego³⁰.

Wśród zalet powództwa adhezyjnego wymienia się:

- aspekty ekonomiczne i praktyczne (przyspieszenie postępowania);
- względy wynikające z polityki kryminalnej – szkoda wyrządzona przestępstwem może być naprawiona w krótszym czasie;
- orientację procedury na prawa pokrzywdzonego;
- doprowadzenie do porozumienia między sprawcą a pokrzywdzonym;
- możliwość wejścia w prawa zmarłego powoda cywilnego jego spadkobierców³¹.

„Na wniosek osoby prywatnej [powoda cywilnego – przyp. autor] może zapaść decyzja o zajęciu w celu zabezpieczenia roszczenia cywilnego. Może ona również obejmować dobra niezwiązane z przestępstwem karnym. Szczegółowe zasady wykonywania roszczeń cywilnych o odszkodowanie przyznane przez sąd są określone w ustawie LIII z 1994 r. o wykonywaniu orzeczeń sądowych³²”.

Kompensata wypłacana przez państwo

Na mocy ustawy CXXXV z 2005 roku o wsparciu dla ofiar przestępstw i odszkodowaniu od państwa³³ pokrzywdzony umyślnym przestępstwem (lub jego najbliżsi – krąg osób uprawnionych został dokładnie w ustawie określony), w wyniku którego poniósł on śmierć, doznał ciężkiego uszkodzenia ciała lub poniósł uszczerbek na zdrowiu, może dochodzić odszkodowania od państwa węgierskiego.

W celu uzyskania takiego odszkodowania pokrzywdzony (lub inna osoba uprawniona) musi złożyć odpowiedni wniosek w czasie trwania postępowania karnego, nie później jednak niż w ciągu trzech miesięcy od dnia, w którym popełniono przestępstwo (ustawa zna jednak trzy wyjątki od tej zasady). Pokrzywdzony nie ma obowiązku starania się o odszkodowanie od sprawcy przestępstwa – może od razu złożyć wniosek o kompensatę od państwa.

„Ofiara przestępstwa ma prawo do odszkodowania, nawet jeśli sprawca nie został zidentyfikowany. Jeżeli oskarżony został uniewinniony, odszkodowanie wypłaca się wyłącz-

²⁹ *Ibidem*, p. 5.

³⁰ E. Róth, *The Prosecution Service Function...*, *op. cit.*, p. 307.

³¹ I. Görgényi, *Restorative justice in criminal matters...*, *op. cit.*, p. 6.

³² 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról; Odszkodowania dla ofiar przestępstw – Węgry, http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_hun_pl.htm, pkt 1.7.

³³ 2005. évi CXXXV. törvény hatálya alá tartozó áldozat; ustawa ta jest wdrożeniem Dyrektywy Rady 2004/80/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. odnoszącej się do kompensaty dla ofiar przestępstw (Dz.U.UE L z dnia 6 sierpnia 2004 r.).

nie wówczas, gdy podstawą uniewinnienia była niepełnoletniość, niezdolność umysłowa, przemoc lub groźba, błąd, ochrona prawna, nadzwyczajna potrzeba, nakaz przełożonego, śmierć sprawcy, przedawnienie, ułaskawienie, lub jeżeli zagrożenie dla społeczeństwa spowodowane czynem ustało lub stało się nieznaczne bądź jeżeli podstawą uniewinnienia były inne czynniki przewidziane w w.k.k.³⁴”.

„W celu ustalenia wysokości odszkodowania we wniosku należy podać wartość szkody materialnej wyrządzonej w wyniku przestępstwa karnego, określić wielkość utraconych dochodów (należy dołączyć dowód) oraz wszelkie koszty poniesione w wyniku przestępstwa karnego lub z tytułu naprawy szkody wynikłej z przestępstwa karnego³⁵”.

Odszkodowanie jest wypłacane jednorazowo lub w formie miesięcznej zapomogi i jest odpowiednio pomniejszane o kwotę świadczeń, które pokrzywdzony otrzymał w związku z popełnionym przestępstwem (np. z tytułu ubezpieczenia).

„Kolejnym warunkiem otrzymania odszkodowania od państwa są środki własne ofiary. Dlatego też poddaje się ocenie dochody wnioskodawcy.

Przepisy prawa wykluczają możliwość otrzymania odszkodowania w niektórych przypadkach z powodu zachowania ofiary: pewne działania lub zaniechania nie kwalifikują jej do odszkodowania, nawet jeśli jej środki utrzymania są poniżej progu. Ofiara przestępstwa nie jest też uprawniona do otrzymania odszkodowania, jeżeli poniesiona przez nią szkoda została już pokryta lub jeśli roszczenie ubezpieczeniowe, z tytułu którego może ona oczekiwać pełnego lub częściowego zadośćuczynienia szkody, nie zostało złożone; jeżeli ofiara spowodowała czyn przestępczy lub przyczyniła się do powstania szkody; jeżeli ofiara nie współpracuje z władzami w toku postępowania karnego lub w procedurze rozpatrywania roszczenia o odszkodowanie; lub jeżeli ofiara popełniła przestępstwo karne mające związek z przestępstwem, które spowodowało szkodę³⁶”.

Podsumowanie

Jak widać, pokrzywdzony wg węgierskiej procedury karnej ma do dyspozycji szereg instytucji, dzięki którym może dochodzić naprawienia szkody wynikłej z przestępstwa, czy to od sprawcy czynu zabronionego, czy też od państwa, w czasie trwania procesu karnego. Co warto podkreślić, węgierska polityka kryminalna kładzie bardzo duży nacisk na pojednanie pokrzywdzonego i sprawcy, stąd też największe znaczenie w obecnym ustawodawstwie (jak i w projektowanych zmianach) przypisuje się mediacji, rezygnując jednocześnie z wprowadzenia środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody.

Poza opisanymi powyżej czterema instytucjami wynikającymi z uregulowań prawa karnego, pokrzywdzony zawsze ma prawo wejść na drogę procesu cywilnego i tam próbować uzyskać rekompensatę za poniesione w wyniku czynu zabronionego szkody. Jednakże

³⁴ Odszkodowania dla ofiar przestępstw – Węgry, http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_hun_pl.htm, pkt 2.10.

³⁵ *Ibidem*, pkt 2.11.

³⁶ Odszkodowania dla ofiar przestępstw – Węgry, http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_hun_pl.htm, pkt 2.12.

kwestie dotyczące węgierskiego postępowania cywilnego nie są przedmiotem niniejszego opracowania.

Odniesienie do regulacji w polskim prawie karnym. Postulaty *de lege ferenda*

Wszystkie cztery wspomniane instytucje węgierskiego prawa karnego są również znane prawu polskiemu. Kwestię mediacji w postępowaniu karnym reguluje art. 23a k.p.k.³⁷ oraz wydane na podstawie § 5 tego artykułu rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2003 roku w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych³⁸; przepisy dotyczące warunkowego umorzenia postępowania karnego (rozumiane jako swoisty odpowiednik węgierskiego zawieszenia wniesienia aktu oskarżenia) zawarte są przede wszystkim w art. 66 – 68 k.k.³⁹; postępowanie adhezyjne normują art. 62 – 70 k.p.k.; natomiast kwestię państwowej kompensaty zawiera ustawa z dnia 7 lipca 2005 roku o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw⁴⁰.

Polskie rozwiązania są w zasadniczym stopniu zbieżne z rozwiązaniami węgierskimi, co wynika przede wszystkim z postępującej harmonizacji prawa karnego na szczeblu międzynarodowym, przede wszystkim w ramach Unii Europejskiej, której zarówno Polska, jak i Węgry są członkami.

Największe odmienności można zauważyć między węgierskim zawieszeniem wniesienia aktu oskarżenia a polskim warunkowym umorzeniem postępowania dotyczącymi przede wszystkim etapu, na którym są stosowane – rozwiązanie węgierskie już w postępowaniu przygotowawczym przez prokuratora, polskie natomiast w postępowaniu sądowym przez sąd⁴¹. Jednakże obie wspomniane instytucje pozwalają na nałożenie na sprawcę przestępstwa swoistego obowiązku naprawienia szkody z jednoczesną warunkową rezygnacją z karanego go za popełnione przestępstwo. Należy podkreślić, że oba powyższe rozwiązania doprowadzają do obalenia zasady domniemania niewinności wobec sprawcy przestępstwa.

Zasadniczą różnicą między węgierską a polską procedurą karną jest również zakres, w jakim może być prowadzone postępowanie mediacyjne – na Węgrzech tylko w stosunku do niektórych przestępstw, w Polsce w odniesieniu do wszystkich.

Godny naśladowania jest istniejący na Węgrzech oportunizm ścigania sprawców przestępstwa niealimentacji w sytuacji, gdy organy wymiaru sprawiedliwości mają informacje, że sprawca zacznie wywiązywać się ze swojego obowiązku łożenia na osobę najbliższą mimo braku skazania za przestępstwo. Jak już wspomniano powyżej, w tym szczególnym wypadku ważniejsze jest dla osoby uprawnionej otrzymanie należnych jej pieniędzy niż dla państwa ukaranie sprawcy, które dodatkowo (w wypadku np. skazania sprawcy na karę pozbawienia wolności czy też grzywnę) może udaremnić późniejsze wypłacanie alimentów

³⁷ Kodeks postępowania karnego, Dz.U. z 1997 r., Nr 89, poz. 555 z późn. zm.

³⁸ Dz.U. z 2003 r., Nr 108, poz. 1020.

³⁹ Kodeks karny, Dz. U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 z późn. zm.

⁴⁰ Dz.U. z 2005 r., Nr 169, poz. 1415 z późn. zm.

⁴¹ Regulacje te różnią się ponadto między sobą wieloma pomniejszymi aspektami formalnymi, które jednak z uwagi na przedmiot tego opracowania – prawo pokrzywdzonego do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem – nie będą w tym miejscu omawiane.

przez sprawcę skutkiem utraty przez niego pracy (w wyniku pozbawienia wolności) czy też środków finansowych (w wyniku obowiązku zapłacenia grzywny). W świetle tego rozwiązania należy zadać sobie pytanie o sens dotkliwego karania sprawcy przestępstwa niealimentacji (art. 209 § 1 k.k. pozwala na orzeczenie za to przestępstwo kary pozbawienia wolności do lat dwóch) w sytuacji, gdy najważniejszym zadaniem tego typu czynu zabronionego powinno być dążenie do naprawienia szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu i zapobiegnięcie jej powstaniu w przyszłości.

Jednak najciekawszym, a przy okazji zupełnie różnym od regulacji polskich rozwiązaniem w węgierskim prawie karnym jest brak środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody. Węgierski ustawodawca doszedł do wniosku, że prawo karne nie tylko powinno sprawcę przestępstwa karać, a szkodę pokrzywdzonego naprawiać, lecz także dążyć do budowania relacji społecznych poprzez pojednanie między pokrzywdzonym a sprawcą, odwołując się tym samym do idei sprawiedliwości naprawczej, u podstaw której leżą takie pojęcia, jak: relacje międzyludzkie (*relationships*), pojednanie (*reconciliation*) oraz naprawienie wyrządzonej szkody (*reparation of harm done*)⁴².

Na Węgrzech sprawcy przestępstwa powinno zależeć na rozpoczęciu mediacji (na którą nacisk kładzie przede wszystkim węgierski prawodawca i przedstawia jako alternatywę dla środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody), ponieważ może to w znacznym stopniu wpłynąć na wymiar jego kary. Mediacja w takim stanie prawnym jest również bardzo dobrym rozwiązaniem dla pokrzywdzonego przestępstwem, gdyż pozwala mu w krótkim czasie na naprawienie szkody. Do naprawienia tego może dojść na wiele sposobów, nie tylko w formie wypłacenia określonej sumy pieniężnej, jak w przypadku orzekania na podstawie polskiego kodeksu karnego obowiązku naprawienia szkody, co może być korzystne dla obu stron. Niejako dodatkowym skutkiem mediacji jest wspomniane pojednanie między pokrzywdzonym a sprawcą, co bez wątpienia poprawia odbiór społeczny sprawcy i jednocześnie przyspiesza jego proces resocjalizacji. Mediacja w takim kształcie (przy jednoczesnym braku odpowiednika art. 46 k.k. w węgierskim kodeksie karnym) ma kapitalne znaczenie dla prewencji indywidualnej i może prowadzić do zwiększenia poszanowania dla porządku prawnego przez sprawcę przestępstwa, szczególnie w przypadku, gdy naprawienie szkody będzie się dla niego wiązało z obowiązkiem wykonania określonej czynności (jak np. naprawienie zniszczonej rzeczy). Szerokie stosowanie mediacji może również realizować zadania wychowawcze, przyzwyczajając społeczeństwo do potrzeby szukania drogi pojednania.

Podkreślić jednocześnie należy, że fiasko mediacji w żadnym wypadku nie zamyka pokrzywdzonemu na Węgrzech drogi do naprawienia szkody.

Rozwiązanie węgierskie jest tym ciekawsze w sytuacji planowanego wejścia w życie w czerwcu 2010 roku nowelizacji art. 46 k.k.⁴³ rozciągającej możliwość orzeczenia obowiązku naprawienia szkody na wszystkie przestępstwa. Istnieje bowiem ryzyko, że w sytuacji, gdy pokrzywdzony będzie miał do wyboru skorzystanie z możliwości orzeczenia

⁴² Ch.D. Marshall, *Beyond Retribution. A New Testament Vision for Justice, Crime, and Punishment* (*Studies in Peace and Scripture*), Michigan 2001, p. 2.

⁴³ Dz.U. z 2009 r., Nr 206, poz. 1589.

wobec sprawcy środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody lub skorzystania z postępowania mediacyjnego, częściej wybierze to pierwsze. Może to tym samym doprowadzić do zmarginalizowania stosowania mediacji, która do tej pory – przy istniejącym zamkniętym katalogu przestępstw, wobec których można było stosować art. 46 k.k. – stawała się coraz popularniejsza.

Oczywiście nie oznacza to, że rozwiązanie węgierskie jest rozwiązaniem lepszym, tym bardziej, jeśli zwrócimy uwagę, że mediacja nie zawsze może znaleźć zastosowanie, co przy jednoczesnym braku środka karnego obowiązku naprawienia szkody znacząco utrudnia dochodzenie pokrzywdzonemu jego praw. Dlatego też należałoby zastanowić się, czy najlepszym rozwiązaniem, korzystając z doświadczeń węgierskich, nie byłoby wprowadzenie modelu mieszanego, polegającego bądź na ograniczeniu stosowania art. 46 k.k. tylko do najcięższych przestępstw, przy jednoczesnym położeniu nacisku na stosowanie mediacji w pozostałym zakresie; bądź też wprowadzenia obowiązku podjęcia próby przeprowadzenia postępowania mediacyjnego przez pokrzywdzonego i sprawcę w wypadku przestępstw o mniejszym ciężarze gatunkowym (trudno wyobrazić sobie taki obowiązek, ze względu na sytuację pokrzywdzonego, w wypadku zbrodni czy innych ciężkich przestępstw) przed zastosowaniem art. 46 k.k. Rozwiązanie takie pozwoliłoby na pełne wykorzystanie zalet mediacji, o których mówi węgierski ustawodawca, przy równoległym zagwarantowaniu pokrzywdzonemu realizacji jego praw.

Spojrzenie węgierskie na prawa pokrzywdzonego, a przede wszystkim na rolę mediacji w postępowaniu karnym, wydaje się dobrym przyczynkiem do dyskusji nad kształtem polskich uregulowań prawnych czerpiących z idei sprawiedliwości naprawczej.